

บทที่ 6

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยนี้ เป็นการวิจัยเชิงพัฒนาที่มุ่งพัฒนาศักยภาพของกลุ่มผู้สูงอายุที่ก่อตั้งอยู่โดยทั่วไปในชนบทภาคเหนือ วิธีที่ใช้ในการวิจัยคือ การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) หรือ PAR เหตุผลสำคัญ คือ การพัฒนากลุ่ม/องค์กรควรเปิดโอกาสให้กลุ่มได้มีส่วนร่วมอย่างเป็นกระบวนการ คือ ผ่านกระบวนการคิดและการปฏิบัติอย่างมีส่วนร่วมซึ่งจะทำให้ผู้เข้าร่วมได้ค้นพบและเรียนรู้ประสบการณ์ใหม่ ๆ อันจะนำไปสู่การปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง ด้วยเหตุนี้แนวคิดและกระบวนการ PAR จึงมีความเหมาะสมที่ผู้วิจัยเลือกใช้ในการวิจัยและการพัฒนาครั้งนี้ ดังได้กล่าวมา การวิจัยแบบ PAR เป็นกระบวนการดำเนินการอย่างมีขั้นตอน แต่ละขั้นตอนเป็นกระบวนการศึกษาในตัวเอง ในการดำเนินการวิจัย ผู้วิจัยได้ดำเนินการใน 4 ขั้นตอน แต่ละขั้นตอนผู้วิจัยได้สังเกตและบันทึกปรากฏการณ์ต่าง ๆ ในกลุ่มและทำการสัมภาษณ์ผู้เข้าร่วม ข้อมูลได้รับการตรวจสอบความสมบูรณ์ แยกแยะ วิเคราะห์และนำเสนอโดยการบรรยายและการสรุปเชิงวิเคราะห์ ผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้

สรุปผลการศึกษา

1. การก่อตั้ง การดำเนินการ การมีส่วนร่วมขององค์กรชุมชน ปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินงานชมรมผู้สูงอายุ

1.1 การก่อตั้งชมรมผู้สูงอายุ

ชมรมผู้สูงอายุบ้านสบป่อง ได้ดำเนินการก่อตั้งเมื่อปี 2539 โดยเจ้าหน้าที่ฝ่ายการพยาบาล โรงพยาบาลปางมะผ้าเป็นผู้ริเริ่ม โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ผู้สูงอายุได้มีโอกาสตรวจเช็คสุขภาพร่างกายโดยสม่ำเสมอ เพื่อให้ผู้สูงอายุมีโอกาสพบปะพูดคุย สังสรรค์ รักใคร่กลมเกลียวกัน เพื่อให้ผู้สูงอายุได้มีกิจกรรมร่วมกัน บำเพ็ญประโยชน์ต่อกันและส่วนรวม และเพื่อให้ผู้สูงอายุได้มีโอกาสแสดงออกถึงความรักชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์ การรับสมัครสมาชิกของชมรมผู้สูงอายุได้แบ่งการรับสมัครเป็น 2 ประเภท คือ สมาชิกสามัญ ได้แก่ ผู้สูงอายุที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไปทั้งหญิงและชาย และสมาชิกวิสามัญ ได้แก่ ผู้สูงอายุที่มีอายุต่ำกว่า 60 ปี ยินดีสมัครเข้าร่วมเป็นสมาชิก การคัดเลือกคณะกรรมการบริหารชมรมผู้สูงอายุได้ดำเนินการเปลี่ยนคณะกรรมการมาแล้ว 3 ชุด ได้มีการจัดทำระเบียบข้อบังคับของชมรมไว้ด้วย

1.2 การดำเนินงานของชมรมผู้สูงอายุ

ในการดำเนินงานของชมรมผู้สูงอายุบ้านสบป่อง ได้มีการทำกิจกรรมร่วมกันดังนี้

1.2.1 การประชุมชมรมผู้สูงอายุ

การประชุมคณะกรรมการบริหารชมรมผู้สูงอายุ ได้กำหนดให้มีการประชุมทุกวันที่ 1 ของเดือนที่ห้องประชุมโรงพยาบาลปางมะผ้า ตั้งแต่เริ่มก่อตั้งชมรมผู้สูงอายุ ปี 2539 เป็นต้นมา ได้มีการประชุมประมาณ 6 ครั้ง ในการประชุมแต่ละครั้งเจ้าหน้าที่จะเป็นผู้เตรียมเนื้อหา กำหนดหัวข้อในการประชุมทั้งหมด และทำหน้าที่เป็นผู้ชี้แจงให้กับคณะกรรมการ โดยที่ประธานชมรมผู้สูงอายุมิได้มีบทบาท

1.2.2 การจัดกิจกรรมการตรวจสุขภาพ

เจ้าหน้าที่ฝ่ายการพยาบาลโรงพยาบาลปางมะผ้า ได้นัดให้ผู้สูงอายุไปตรวจสุขภาพทุกวันที่ 1 ของเดือนหากวันที่ 1 ของเดือนตรงกับวันเสาร์ อาทิตย์จะเลื่อนออกไป โดยผู้สูงอายุทุกคนจะมีสมุดบันทึกประวัติการตรวจสุขภาพ เจ้าหน้าที่จะให้บริการซักประวัติทั่วไป การชั่งน้ำหนัก การวัดความดันโลหิต จับชีพจร วัดไข้ ฟังปอดและหัวใจ หากเจ็บป่วยเล็กน้อย จะจ่ายยารักษาเบื้องต้นให้ ในส่วนรายที่พบอาการผิดปกติจะส่งพบแพทย์เพื่อตรวจซ้ำอีกครั้ง

1.2.3 กิจกรรมการออกกำลังกาย

การออกกำลังกายเป็นกิจกรรมที่ทางโรงพยาบาลจัดเพื่อเป็นการส่งเสริมสุขภาพให้กับผู้สูงอายุโดยจัดในวันเดียวกันที่มีการตรวจสุขภาพ มีการให้ความรู้เกี่ยวกับการออกกำลังกาย เพื่อเป็นข้อปฏิบัติให้กับผู้สูงอายุ และมีการฝึกปฏิบัติตามแบบการรำมวยจีน จี้กง และไม่ทำป้าบุญมี สลับกันไปในแต่ละเดือน การออกกำลังกายได้ทำมาจนถึงปี 2542 จึงหยุดกิจกรรม เนื่องจากเจ้าหน้าที่ได้ย้ายไปปฏิบัติงานที่จังหวัดอื่น

1.2.4 กิจกรรมฌาปนกิจสงเคราะห์

ชมรมผู้สูงอายุบ้านสบป่อง ได้เก็บเงินค่าสมาชิกชมรมผู้สูงอายุเดือนละบาท สำหรับเป็นเงินสมทบในการช่วยเหลือสมาชิกที่ถึงแก่กรรม ศพละ 700 บาท ตอนนี้ได้จ่ายเงินให้กับญาติผู้สูงอายุจำนวน 5 ราย เป็นเงิน 3,500 บาท

1.2.5 กิจกรรมการส่งเสริมอาชีพ

การส่งเสริมอาชีพสำหรับผู้สูงอายุ โรงพยาบาลปางมะผ้าเป็นผู้สนับสนุนงบประมาณให้กลุ่มผู้สูงอายุดำเนินการจัดทำผ้าเช็ดหน้า ทำเฉพาะกลุ่มผู้สูงอายุหญิง และจำหน่ายให้กับเจ้าหน้าที่โรงพยาบาล บุคคลภายนอกและผู้สูงอายุด้วยกัน การทำผ้า

เจ็ดหน้าไม่ประสบความสำเร็จ เนื่องจากทำแล้วไม่ได้ขายและสภาพร่างกายของผู้สูงอายุบางท่านไม่เอื้อต่อการทำกิจกรรมนี้ จึงต้องเลิกกิจกรรมนี้ไป

1.2.6 การจัดกิจกรรมด้านศาสนา

ชมรมผู้สูงอายุไม่มีการจัดกิจกรรมทางด้านศาสนาให้ผู้สูงอายุ เพียงแต่สมาชิกท่านใดที่สนใจจะไปสนทนาธรรมกับพระหรือเข้าวัดฟังธรรมในวันพระก็ไปกันเองเท่านั้น

1.3 การมีส่วนร่วมของสมาชิกชมรมผู้สูงอายุ

สมาชิกในชมรมผู้สูงอายุบ้านสบป่อง ไม่ได้มีส่วนร่วมในการคิด การวิเคราะห์ การวางแผนในการทำงานของชมรม เพราะทุกสิ่งทุกอย่างของการจัดกิจกรรมที่เกิดขึ้น เป็นบทบาทหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ฝ่ายการพยาบาลโรงพยาบาลปางมะผ้า เป็นผู้คิดกิจกรรมให้ กำหนดแนวทางในการทำกิจกรรมและวางแผนการทำงานของชมรมผู้สูงอายุให้ทั้งหมด

1.4 การมีส่วนร่วมขององค์กรชุมชน

องค์กรชุมชนในบ้านสบป่อง ไม่ได้มีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมของผู้สูงอายุ โดยทางกลุ่มผู้สูงอายุเองก็ไม่ได้ร้องขอความช่วยเหลือจากกลุ่มองค์กรต่าง ๆ ในชุมชน

1.5 ปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินงาน

1.5.1 สถานที่ตั้งของชมรม

สถานที่ตั้งและทำกิจกรรมของชมรมผู้สูงอายุบ้านสบป่องอยู่ที่โรงพยาบาลปางมะผ้าซึ่งอยู่ไกลจากชุมชนบ้านสบป่อง มีผลทำให้ผู้สูงอายุบางคนไม่สามารถเดินทางเข้าร่วมกิจกรรมได้

1.5.2 คณะกรรมการของชมรมผู้สูงอายุ

เริ่มก่อตั้งชมรมผู้สูงอายุปี 2539 จนถึงปี 2543 ได้มีการเปลี่ยนคณะกรรมการบริหารชมรมผู้สูงอายุ 3 ชุด โดยคณะกรรมการชุดแรกที่มีการบริหารชมรมได้ค่อนข้างดี ยังมีการประชุมคณะกรรมการบริหารชมรมผู้สูงอายุอยู่บ้างหลังจากเปลี่ยนแปลงคณะกรรมการบริหารชมรม ฯ ชุดที่ 2 ในช่วงปลายปี 2542 โดยมีพ่อคำ บุญเรือ เป็นประธานชมรม ฯ การประชุมเริ่มลดลงและไม่มีการประชุมอีกเลย และในต้นปี 2543 ได้มีการเปลี่ยนคณะกรรมการบริหารชมรม ฯ ชุดที่ 3 ซึ่งมีคณะกรรมการไม่ครบชุดมีเพียงแค่ 3 คนเท่านั้น ในส่วนของประธานชมรมฐานะเป็นผู้นำกลุ่มผู้สูงอายุ เป็นผู้ที่ไม่เสียสละเพื่อส่วนรวม และวางตัวไม่เป็นตัวอย่างที่ดีให้กับกลุ่ม จึงมีผลทำให้สมาชิกของชมรมลาออก จนทำให้สมาชิกของชมรมมีเพียง 18 คนเท่านั้น

1.5.3 สมาชิกของชมรม

สมาชิกของชมรมผู้สูงอายุมีแต่คนพื้นเมือง คนไทยใหญ่ แต่ก็ยังเป็นสมาชิกไม่ครบทุกคนและผู้สูงอายุที่เป็นชาวไทยใหญ่ไม่ได้เป็นสมาชิกของชมรมผู้สูงอายุ เพราะมีความเข้าใจว่าตนเองไม่มีสิทธิที่จะได้รับบัตรประกันสุขภาพสำหรับการรักษาพยาบาลฟรี และไม่มีเงินจ่ายค่าสมาชิกรายเดือนๆ ละ 10 บาท จึงไม่ได้สมัครเข้าเป็นสมาชิกของชมรม

1.5.4 กิจกรรมของชมรม

ชมรมผู้สูงอายุยังไม่มีการจัดกิจกรรมที่จะให้สมาชิกได้ทำร่วมกัน ที่ผ่านมามีเจ้าหน้าที่ฝ่ายการพยาบาลเป็นผู้จัดให้

1.5.5 เงินทุนของชมรม

เงินทุนของชมรมผู้สูงอายุยังไม่มีการระดมทุนมีแต่เงินที่เก็บจากสมาชิกเพื่อใช้ในเรื่องฌาปนกิจสงเคราะห์เดือนละ 10 บาท มิได้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำไปพัฒนาชมรมแต่อย่างใด

1.5.6 การให้ความร่วมมือขององค์กรชุมชน

องค์กรชุมชน ให้ความร่วมมือในการดำเนินกิจกรรมของชมรมเป็นอย่างดี แต่กลุ่มผู้สูงอายุไม่ได้ร้องขอหรือประสานงานกับกลุ่มองค์กรใด จึงทำให้กลุ่มผู้สูงอายุได้ทำกิจกรรมตามลำพังมาโดยตลอด

2. รูปแบบการพัฒนาและการส่งเสริมศักยภาพของชมรม

การพัฒนาและส่งเสริมศักยภาพของชมรมผู้สูงอายุบ้านสบป่องใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมซึ่งประกอบด้วย 4 ขั้นตอน คือ

2.1 การหาปัญหาและการวิเคราะห์ความต้องการในการแก้ไขปัญหา กลุ่มซึ่งประกอบด้วยสมาชิกชมรม ผู้นำกลุ่มองค์กรชุมชนและหน่วยงานของรัฐได้เข้าร่วมในการวิจัยครั้งนี้ กลุ่มได้ร่วมกันวิเคราะห์ปัญหาการดำเนินงานของชมรมและสรุปปัญหาได้ 11 ปัญหา ได้แก่ การรวมกลุ่มของผู้สูงอายุในชมรมผู้สูงอายุน้อย คณะกรรมการชมรมผู้สูงอายุมีจำนวนน้อยยังไม่เหมาะสม คณะกรรมการชมรมผู้สูงอายุไม่รู้จักบทบาทหน้าที่ของตนเอง กิจกรรมกลุ่มผู้สูงอายุน้อยไม่ต่อเนื่อง สมาชิกชมรมผู้สูงอายุยังไม่เข้าใจเกี่ยวกับกฎระเบียบของชมรม สมาชิกของชมรมผู้สูงอายุยังไม่เข้าใจถึงสิทธิประโยชน์ของบัตรประกันสุขภาพผู้สูงอายุ สมาชิกของชมรมผู้สูงอายุยังไม่เข้าใจเรื่องการเก็บเงินของชมรมในเรื่องการฌาปนกิจสงเคราะห์ ชมรมผู้สูงอายุยัง

ไม่มีกิจกรรมส่งเสริมอาชีพให้ผู้สูงอายุ สถานที่พบกลุ่มผู้สูงอายุอยู่ไกล ชุมชมผู้สูงอายุไม่มีเงินทุนของชมรมในการทำกิจกรรม และชมรมผู้สูงอายุขาดการติดต่อประสานงานกับกลุ่มองค์กรในชุมชนและหน่วยงานภาครัฐ

2.2 การวางแผนแก้ไขปัญหา กลุ่มได้กำหนดปัญหาที่จะแก้ก่อน 6 ปัญหา ได้แก่ การขยายกลุ่มผู้สูงอายุ การสนับสนุนกิจกรรมด้านประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชน การตรวจสุขภาพและการออกกำลังกายสำหรับผู้สูงอายุ การประชุมคณะกรรมการบริหารชมรมผู้สูงอายุ และการประชุมสมาชิกชมรมผู้สูงอายุ การสนับสนุนกิจกรรมการพัฒนาหมู่บ้าน และ การประสานกลุ่มองค์กรภายในชุมชน กลุ่มได้มีการแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบในแต่ละปัญหา มีการกำหนดวัน เวลา และสถานที่ที่จะทำกิจกรรมร่วมกันโดยจะดำเนินการต่อเนื่องกันไป

2.3 การดำเนินการแก้ปัญหา กลุ่มได้แบ่งหน้าที่รับผิดชอบระหว่างสมาชิกในการเตรียมการและการดำเนินการทั้ง 6 ปัญหา หรือ 6 กิจกรรม โดยที่ทุกคนได้มีส่วนร่วมในการรับผิดชอบแต่ละกิจกรรม และลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง โดยการดึงกลุ่มองค์กรในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนในการทำกิจกรรมของชมรม ทำให้กลุ่มมีการประสานความร่วมมือ มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกันในการทำกิจกรรมร่วมกันอย่างต่อเนื่อง ใช้เวลา 10 เดือน

2.4 การสรุปบทเรียนจากการแก้ปัญหา กลุ่มได้ร่วมกันประเมินผลและสรุปบทเรียนจาก 6 กิจกรรม ในประเด็น กิจกรรมที่ทำ ทำอะไร ทำอย่างไร ผลที่ได้สอดคล้องกับความต้องการเพียงใด ถ้าจะดำเนินการต่อไป จะต้องแก้ไข/ปรับปรุงอะไร หลังจากได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์ที่ได้ ผลโดยทั่วไปบรรลุเป้าหมาย

3. แนวทางการพัฒนารูปแบบและการส่งเสริมกิจกรรมของผู้สูงอายุ

การสรุปบทเรียนจากกระบวนการดำเนินการงานส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพของชมรมผู้สูงอายุบ้านสบป่องโดยมีแนวทางการพัฒนาชมรมผู้สูงอายุที่มีสมาชิก กลุ่มองค์กรชุมชน ผู้นำชุมชน หน่วยงานของรัฐ และ ผู้วิจัย เข้ามามีส่วนร่วมใน 4 ขั้นตอน ในการวิเคราะห์ปัญหา การวางแผน การดำเนินการแก้ปัญหา และการสรุปบทเรียน ทำให้สมาชิกได้เรียนรู้ศักยภาพในการแก้ปัญหาและการพัฒนาชมรม รวมทั้งเกิดการประสานเชื่อมโยงกับกลุ่มองค์กรชุมชนเข้ามาช่วยเหลือสนับสนุนในทุกขั้นตอน รูปแบบดังกล่าวทำให้ผู้เข้าร่วมกระบวนการได้ค้นพบและเรียนรู้ประสบการณ์ที่นำไปใช้ในการดำเนินกิจกรรมต่อไปอย่างได้ผล

จากประสบการณ์การทำวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมครั้งนี้ ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะแนวทางในการพัฒนาชมรมผู้สูงอายุให้บรรลุเป้าหมายดังนี้

3.1 ในการทำงานกับชุมชน ควรมีการส่งเสริมการรวมกลุ่มผู้สูงอายุให้เป็นไปตามความต้องการของชุมชนเอง เจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นผู้สนับสนุนให้เกิดการรวมกลุ่มเพื่อเป็นการเสริมสร้างกำลังให้กับกลุ่มในด้านการคิด การวางแผน การทำกิจกรรมร่วมกันและทำให้เกิดศักยภาพของกลุ่มในการพัฒนาชมรมผู้สูงอายุต่อไป

3.2 ควรส่งเสริมให้กลุ่มผู้สูงอายุได้มีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมทุกขั้นตอนด้วยตนเอง โดยเรียนรู้จากปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้นเพื่อเป็นบทเรียนนำไปพัฒนากลุ่ม มีการใช้ศักยภาพที่ตนเองมีอยู่ให้เกิดประโยชน์ และมีการพึ่งพาอาศัยกันในชุมชนในการทำกิจกรรมด้วยชุมชนเอง

3.3 ควรมีการประสานงานกับองค์กรชุมชน และเจ้าหน้าที่ของรัฐให้เข้ามาช่วยเหลือในการทำกิจกรรม ทำให้กิจกรรมเกิดความคล่องตัว มีคุณภาพและประสบความสำเร็จได้

3.4 ควรส่งเสริมให้มีกิจกรรมของชมรมผู้สูงอายุที่หลากหลาย และทำอย่างต่อเนื่องหมุนเวียนกันไปในแต่ละเดือนและตามช่วงเทศกาลวันสำคัญ จะทำให้ผู้สูงอายุมีกิจกรรมทำร่วมกันโดยตลอดให้เกิดความคุ้นเคยและเข้ากับวิถีชีวิตของคนในชุมชน

3.5 ควรมีการส่งเสริมการพัฒนาผู้นำเพื่อปรับเปลี่ยนบทบาทหน้าที่ในการทำงานและเป็นการสร้างผู้นำให้เรียนรู้ในหลายบทบาทเพื่อทดแทนผู้นำรุ่นเก่าหรือสืบทอดแนวทางการในการพัฒนาชมรมผู้สูงอายุต่อไป

3.6 ควรส่งเสริมให้ผู้สูงอายุมีการใช้กระบวนการทำงานอย่างมีส่วนร่วม เพื่อให้กลุ่มได้มีโอกาสและเห็นความสำคัญของการเข้าร่วมกิจกรรมการพัฒนาทุกขั้นตอนตั้งแต่การวิเคราะห์ปัญหา การวางแผน การแก้ปัญหา และการสรุปบทเรียน ทำให้กลุ่มได้ค้นพบและเรียนรู้ประสบการณ์ใหม่ๆ ในการพัฒนาชมรมต่อไป

3.7 ควรมีการใช้ผู้รู้ หรือผู้นำตามธรรมชาติเป็นสื่อกลางในการสร้างความเข้าใจในขั้นตอนการดำเนินงานและเพิ่มความตระหนักให้กับกลุ่มเป้าหมายมีความมุ่งมั่นในการดำเนินงานให้มีคุณภาพมากยิ่งขึ้น

3.8 ควรมีการส่งเสริมการจัดกิจกรรมที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน จะทำให้เกิดการรวมกลุ่มได้ง่ายขึ้นและทำให้การทำกิจกรรมอื่น ๆ เกิดความสะดวกตามไปด้วย

3.9 เจ้าหน้าที่ของรัฐควรปรับบทบาทหน้าที่ของตนเอง จากการเป็นผู้กำหนดกิจกรรมให้ผู้สูงอายุทำมาเป็นผู้สนับสนุน อำนวยความสะดวกและชี้แนะในการทำกิจกรรม

3.10 ควรส่งเสริมการสร้างผู้นำกลุ่มผู้สูงอายุในด้านกระบวนการ เพื่อทำหน้าที่เป็นผู้อำนวยความสะดวก สนับสนุน กระตุ้นกลุ่มให้เกิดกิจกรรมอย่างต่อเนื่องโดยเปิดโอกาสให้ตัวแทนผู้สูงอายุ อบต. กลุ่มองค์กรชุมชน องค์กรเอกชน หรือผู้ที่ทำงานใกล้ชิดกับประชาชนมาทำหน้าที่เป็นผู้นำกลุ่มในด้านกระบวนการ

อภิปรายผล

การมีส่วนร่วมในการพัฒนาชมรมผู้สูงอายุบริบทชุมชนที่อยู่ในเขตเมือง เกิดจากการมีส่วนร่วมของสมาชิกชมรม กลุ่มองค์กรชุมชน ผู้นำชุมชน เจ้าหน้าที่หน่วยงานของรัฐ และผู้วิจัยในการวิเคราะห์ปัญหา การวางแผน การดำเนินการแก้ปัญหา และการสรุปบทเรียน เป็นกระบวนการที่ก่อให้เกิดการพัฒนาชมรมอย่างได้ผล เห็นได้จากกลุ่มผู้สูงอายุได้เข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดกิจกรรมและทำกิจกรรมด้วยตนเองโดยอิสระ เสมอภาค ภายใต้การยอมรับของกลุ่มโดยไม่ได้เกิดจากการบังคับแต่อย่างใด ทุกคนมาร่วมกิจกรรมด้วยความเต็มใจ มีความพร้อมและสนุกกับการทำกิจกรรม ในด้านกิจกรรมจะเห็นได้ว่า มีกิจกรรมที่หลากหลายเพิ่มขึ้น เช่น การเข้าวัดฟังธรรม การประชุมประจำเดือน การตรวจสุขภาพ การออกกำลังกาย กิจกรรมด้านประเพณีวัฒนธรรม เช่น การแห่ไม้ก้ำโพธิ์ วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา วันลอยกระทง การทอดผ้าป่า การพัฒนาวัด และการปลูกต้นไม้ โดยได้ดำเนินการเป็นประจำทุกเดือนและตามช่วงเทศกาลวันสำคัญสลับหมุนเวียนกันไป นอกจากกิจกรรมดังกล่าวนี้ สิ่งสำคัญที่ผู้สูงอายุได้รับ คือ ความสุขทางใจ ที่มีโอกาสพบปะพูดคุย การระบายความในใจ และการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับเพื่อนวัยเดียวกันที่มีความเข้าใจ ความรู้สึกที่ใกล้เคียงกัน

จากการที่ชมรมมีการจัดกิจกรรมร่วมกับชุมชนที่หลากหลายและทำอย่างต่อเนื่อง จึงก่อให้เกิดกระบวนการพัฒนาชมรมผู้สูงอายุเป็นไปอย่างมีขั้นตอน ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องมีโอกาสได้ศึกษาอย่างละเอียดในแต่ละกิจกรรม ได้เรียนรู้สภาพปัญหาอย่างแท้จริงพร้อมหาแนวทางในการแก้ไขในแต่ละประเด็นปัญหา ซึ่งเป็นประสบการณ์การเรียนรู้จากการปฏิบัติ ทำให้ชมรมผู้สูงอายุเกิดการพัฒนาไปอย่างมีทิศทางที่ทุกคนทุกฝ่ายช่วยเหลือซึ่งกันและกัน หากมองเปรียบเทียบกับชมรมผู้สูงอายุในอดีตจะเห็นว่า เจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นผู้คิดและกำหนดกิจกรรมให้กลุ่มผู้สูงอายุทำโดยที่ผู้สูงอายุไม่มีส่วนร่วมในการคิดทำกิจกรรมด้วยตนเอง กิจกรรมที่ทำร่วมกันมีน้อยและไม่ต่อเนื่อง นอกจากนี้ยังไม่มีการประชุมงานเพื่อขอความร่วมมือ ขอรับการสนับสนุนจากกลุ่ม/องค์กรชุมชนทำให้ผู้สูงอายุต้องทำกิจกรรมตามลำพัง มีการพบปะพูดคุยกันน้อยลง เกิด

ปัญหาความขัดแย้งภายในชมรมเพิ่มมากขึ้น เป็นเหตุให้สมาชิกลาออกจากชมรมและยังส่งผลให้ชมรมเกิดภาวะใกล้ล่มสลายในที่สุด โดยมีสาเหตุสำคัญคือ กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มองค์กรชุมชน และเจ้าหน้าที่ที่ไม่ได้มาคิด วางแผนงานและทำกิจกรรมด้วยกัน ที่ผ่านมามีลักษณะ "ต่างคนต่างคิด ต่างคนต่างทำ" จึงไม่รู้สภาพปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของแต่ละฝ่าย และที่สำคัญคือขาดการประสานงานที่ดีระหว่างกลุ่ม/องค์กรและเจ้าหน้าที่ จึงทำให้มองเห็นว่า มีการแยกกลุ่มกันคิดและทำกิจกรรมโดยแยกส่วนอย่างชัดเจน

เมื่อเปรียบเทียบกับช่วงของกระบวนการ PAR แล้ว จะเห็นว่ากลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มองค์กรชุมชน เจ้าหน้าที่ และผู้วิจัย ได้เข้ามาร่วมกันคิด วางแผนงาน และลงมือทำด้วยกัน ทำให้ทุกคนทุกกลุ่ม/องค์กรรับรู้และเข้าใจปัญหาหรือส่วนของแต่ละฝ่าย และให้ความช่วยเหลือสนับสนุนผ่านกิจกรรมที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง จึงทำให้มองเห็นว่าแต่ละคน แต่ละกลุ่ม/องค์กร เป็นส่วนหนึ่งของกันและกัน โดยไม่แยกกิจกรรมของชมรมผู้สูงอายุออกจากชมรม แต่ทำผสมผสานระหว่างกิจกรรมของชมรมผู้สูงอายุและกิจกรรมของชมรมควบคู่กันไป ทำให้การดำเนินงานของกลุ่ม/องค์กรมีการพัฒนาดีขึ้นตามลำดับ

ปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการพัฒนากลุ่มผู้สูงอายุ คือ กลุ่มผู้นำและสมาชิกชมรม โดยเฉพาะกลุ่มผู้สูงอายุที่เป็นผู้นำตามธรรมชาติ ผู้สูงอายุที่เป็นข้าราชการเกษียณอายุ และประธานชมรมผู้สูงอายุ เป็นกลไกสำคัญในการดำเนินงานตามกระบวนการแบบมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมทุกขั้นตอน เพื่อเรียนรู้สภาพปัญหา การวางแผน การแก้ไขปัญหา และการสรุปบทเรียนของกลุ่ม นำประสบการณ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละขั้นตอนไปพัฒนากิจกรรมที่จะทำต่อไปได้อย่างมีคุณภาพ กลุ่มองค์กรชุมชน เป็นกลุ่มองค์กรที่มีศักยภาพอยู่ในตัวเองที่พร้อมให้ความช่วยเหลือชมรมผู้สูงอายุทุกขั้นตอน เป็นที่ปรึกษา แสดงความคิดเห็น ให้ข้อเสนอแนะ ทำให้รับรู้สภาพปัญหาและผลการดำเนินงานที่เกิดขึ้น ทำให้การติดต่อประสานงานขอความร่วมมือเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ เจ้าหน้าที่ของรัฐ เป็นผู้ให้การสนับสนุนการทำกิจกรรมของชมรมผู้สูงอายุ โดยปรับเปลี่ยนจากบทบาทเดิมที่เป็นผู้คิด กำหนดกิจกรรมให้ผู้สูงอายุ มาเป็นผู้สนับสนุน อำนวยความสะดวกก่อให้เกิดการทำกิจกรรมกลุ่ม การใช้กระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วม เป็นกระบวนการที่เกิดจากการให้คนในชุมชนคิดเอง ทำเอง และแก้ไขปัญหาเอง ให้ทุกคนได้มีส่วนร่วมทุกขั้นตอนของการทำกิจกรรมเป็นการพัฒนาบนพื้นฐานความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริงที่ทุกคนยอมรับได้และในกระบวนการที่ทุกคนให้ข้อคิดเห็นถือเป็นมติหรือข้อสรุปของชุมชน

ซึ่งผ่านการตรวจสอบข้อมูล จึงเป็นที่ยอมรับและลดความขัดแย้งในการทำกิจกรรมร่วมกัน ส่งผลให้การทำกิจกรรมร่วมกันเป็นไปอย่างรวดเร็วและมีคุณภาพ

จากที่กล่าวมาข้างต้น ทั้งสามกลุ่มเป็นกำลังขับเคลื่อนชมรมผู้สูงอายุให้ก้าวไปสู่การพัฒนาได้เป็นอย่างดี มีกระบวนการดำเนินงานเป็นลำดับขั้นตอน เป็นกระบวนการที่ให้ทุกคนทุกฝ่ายได้เข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดและทำกิจกรรมด้วยตนเอง จึงทำให้ผู้สูงอายุมาร่วมกิจกรรมจำนวนมากขึ้น มีกิจกรรมที่หลากหลายและทำอย่างต่อเนื่อง ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการมีส่วนร่วมของ อคิน รพีพัฒน์ (2527) ที่กล่าวว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง การให้ประชาชนเป็นผู้คิดค้นปัญหา เป็นผู้ทำทุกอย่าง ไม่ใช่การเข้าไปกำหนดแล้วให้ประชาชนมาร่วมในเรื่องใดเรื่องหนึ่งทุกอย่างต้องเป็นเรื่องของประชาชนที่คิดค้นขึ้นมาเอง และ ชินรัตน์ สมสืบ (2539) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมไม่ควรใช้การบังคับหรือก่อตั้งโดยรัฐ แต่ต้องเกิดจากการตระหนักและตัดสินใจของชาวบ้านเอง รัฐเป็นเพียงผู้สนับสนุนและสร้างปัจจัยต่าง ๆ ที่เอื้ออำนวยให้เกิดการมีส่วนร่วม เช่น นโยบาย แผนงาน กฎหมายและระเบียบต่าง ๆ รวมทั้งสื่อที่สร้างความเข้าใจแก่ประชาชน การเปลี่ยนแปลงของคนในสังคมทุกระดับให้มีความสัมพันธ์ช่วยเหลือกันและการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นต้องเป็นไปตามแนวทางที่วัฒนธรรมชุมชนต้องการมุ่งสู่ความเป็นปึกแผ่นของสังคมที่ทุกคนมีเจตจำนงร่วมกันในที่สุด

นอกจากนี้ ในกระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วมยังก่อให้เกิดกิจกรรมของชมรมที่หลากหลายที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานความต้องการของชุมชนโดยแท้จริง ทำให้ผู้สูงอายุมีโอกาสเลือกทำกิจกรรมในสิ่งที่ตนเองชอบจึงเกิดการยอมรับและเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มด้วยความเต็มใจ รวมทั้งมีการทำกิจกรรมเป็นไปตามลำดับและต่อเนื่อง ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาของ ละมัย นิยมในธรรม (2537) ที่ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดบริการผู้สูงอายุของชมรมผู้สูงอายุในเขตกรุงเทพมหานคร พบว่า สมาชิกชมรมผู้สูงอายุได้เสนอแนะแนวทางในการพัฒนากิจกรรมชมรมผู้สูงอายุด้านบริการ ได้แก่ การจัดตรวจสุขภาพอย่างง่าย การจัดกิจกรรมการออกกำลังกาย การเลี้ยงอาหาร การจัดกิจกรรมนันทนาการ การจัดทัศนศึกษา การพัฒนากิจกรรมเสริมรายได้ การอบรมศีลธรรม การบริการช่วยเหลือผู้สูงอายุที่ปัญหา การจัดกิจกรรมกลุ่มย่อย การส่งเสริมสัมพันธภาพในครอบครัวและความสัมพันธ์ของคนในชุมชน รวมทั้งการจัดทำข่าวสารสำหรับผู้สูงอายุ สำหรับด้านการบริหารจัดการนั้นได้เสนอแนะในเรื่องการจัดกิจกรรมให้บ่อยขึ้น การพัฒนาการจัดหาทุน การระดมความคิดเห็นและการช่วยกันทำงาน การเปิดโอกาสให้สมาชิกได้แสดงความสามารถอย่างทั่วถึง การสร้างบรรยากาศที่เป็นกันเองและให้เกียรติกัน การประสาน

งานสาธารณสุขมูลฐาน และงานพัฒนาชุมชน การประสานองค์กรต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งการปรับปรุงระเบียบชมรมให้เป็นประโยชน์มากขึ้น และการทำงานอย่างเป็นระบบเปิดเผยและตรวจสอบได้

กล่าวโดยสรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมในการพัฒนากลุ่ม/ชมรมเป็นการที่ทุกคนทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องได้เข้าร่วมในกระบวนการทุกขั้นตอนเริ่มตั้งแต่การวิเคราะห์ปัญหา การวางแผน การแก้ปัญหา และการสรุปบทเรียน โดยที่ทุกคนมีอิสระ เสมอภาค และเป็นประชาธิปไตยในการแสดงความคิดเห็น ถือเอามติของกลุ่มเป็นหลัก รวมทั้งเป็นกระบวนการผสมผสานระหว่างกิจกรรมของชมรมผู้สูงอายุและกิจกรรมของชุมชนควบคู่กันไปไม่มีการแยกส่วนออกจากกัน

ในด้านรูปแบบของการดำเนินการพัฒนาชมรมผู้สูงอายุ การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) เป็นกระบวนการที่สามารถใช้เป็นรูปแบบในการพัฒนาความเข้มแข็งของกลุ่ม/ชมรมได้เป็นอย่างดี เพราะในทุกขั้นตอนมีเจ้าหน้าที่ นักวิจัย และชาวบ้านหรือกลุ่มเป้าหมายมีโอกาสสะท้อนสิ่งที่ได้เรียนรู้ สะท้อนถึงสิ่งที่ปรารถนาหรือสิ่งที่ปัญหา สามารถมองหาแนวทางร่วมกันในการแก้ปัญหาได้ ทำให้เห็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละขั้นตอนที่มีการเชื่อมโยงของข้อมูลและกระบวนการโดยตลอด จึงเป็นเหตุให้กลุ่ม/ชมรมได้เกิดกระบวนการคิด การทำงานอย่างมีระบบ มีขั้นตอนมากยิ่งขึ้น โดยทั้ง 3 กลุ่มมีบทบาทเท่าเทียมกันและมีการประสานความร่วมมือในการทำงานโดยตลอด จากการที่ทำกิจกรรมร่วมกันที่ผ่านมา ทำให้กลุ่ม/ชมรมมีจำนวนสมาชิกเพิ่มมากขึ้น มีการทำกิจกรรมร่วมกันอย่างต่อเนื่อง มีการประสานความร่วมมือกับกลุ่มแม่บ้าน กลุ่ม อสม. เข้ามาช่วยเหลือ สนับสนุน สามารถพึ่งพากลุ่มองค์กรที่มีอยู่ในชุมชนได้ ทำให้กลุ่ม/ชมรมสามารถเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น นำไปสู่การพัฒนาองค์กรที่เข้มแข็งได้ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของกาญจนา แก้วเทพ (2540, หน้า 54 – 59) ได้เสนอตัวชี้วัดของความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนว่าต้องพิจารณาทั้งในมิติเชิงคุณภาพในเรื่องต่อไปนี้

1. องค์กรที่เข้มแข็งต้องมีจำนวนสมาชิกเพิ่มมากขึ้น และมีการสืบทอดสมาชิกใหม่ไปสู่อนาคต ส่วนในมิติเชิงคุณภาพนั้นก็ต้องดูที่ความสามารถ ทักษะ ความรู้ ความคิด พลังแห่งศีลธรรม ความรู้ และปัญญาที่จะสามารถคิดค้นหาวิธีการจัดกิจกรรมออกมาอย่างต่อเนื่อง
2. กิจกรรมและผลงานขององค์กรต้องมีลักษณะต่อเนื่อง และสอดคล้องหรือเกื้อกูลกันเป็นตาข่ายสามารถขยายกิจกรรมที่เกิดขึ้นจากผลงานของตนเองออกไปได้อยู่เสมอ ซึ่งแสดงถึงการเพิ่มศักยภาพในการจัดการขององค์กร

3. ทุนหรือสิ่งของ และสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติขององค์กรนั้น มีเพิ่มขึ้นทั้งปริมาณ และคุณภาพ

4. มีการพึ่งตนเองและเป็นที่พึ่งขององค์กรอื่นได้ หรือมีเครือข่ายอื่นเข้ามาร่วมดำเนินการเพื่อการแลกเปลี่ยนหลายประเภท หลายระดับ

5. กลุ่ม/องค์กรอื่นๆ ที่อยู่ภายนอกให้การยอมรับมากขึ้นเพียงใดและในแง่มุมไหน ซึ่งเป็นการประเมินโดยใช้เกณฑ์อ้างอิงจากภายนอก(External Reference)

ในการพัฒนาชมรมผู้สูงอายุยังพบว่า ผู้นำกลุ่มและกลุ่มองค์กรชุมชนเป็นผู้ที่มีความสามารถ มีการทำงานเป็นทีม และมีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน จึงทำให้มีการทำงานร่วมกันอย่างต่อเนื่อง มีการติดตามงานอยู่เสมอ กิจกรรมที่เกิดขึ้นจึงเป็นการร่วมกันคิด ร่วมกันวางแผนและร่วมทำกิจกรรมของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องทำให้เกิดการแก้ไขปัญหาของชมรมได้ผลเป็นที่พอใจของคนในชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของสมพันธ์ เตชะอธิก วิเชียร แสงโชติ มานะ นาคำ และ อภินิษฐ์ ป้อมภัย (2540) ได้ศึกษา การพัฒนาความเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้าน 9 องค์กร ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบว่า องค์กรมีจุดเด่นร่วมกัน คือ มีผู้นำที่มีความรู้ ความสามารถ การมีส่วนร่วมของสมาชิกในการดำเนินงาน มีกิจกรรมที่แก้ปัญหาได้จริงและสอดคล้องกับสภาพพื้นที่ มีกิจกรรมธุรกิจชุมชน และเป็นพื้นที่ดูงานและขยายผลสู่องค์กรชาวบ้านอื่น ๆ

โดยสรุปแล้ว การพัฒนาชมรมผู้สูงอายุให้มีความเข้มแข็งพอที่จะพึ่งตนเองได้นั้น เหตุผลสำคัญมาจากชมรมมีการทำกิจกรรมที่หลากหลายและทำอย่างต่อเนื่อง มีจำนวนสมาชิกเพิ่มขึ้น มีผู้นำที่สามารถสืบทอดแนวทาง เทคนิค วิธีการของการพัฒนาชมรมต่อไปเพื่อให้กลุ่มพึ่งตนเองตลอดจนการประสานงานกับกลุ่มองค์กรชุมชนเข้ามาช่วยเหลือภายในเครือข่ายชุมชนเดียวกัน

จากการศึกษาพบว่า กิจกรรมที่ผู้สูงอายุได้เข้ามามีบทบาทเป็นผู้กำหนดกิจกรรมด้วยตนเอง คือกิจกรรมการส่งเสริมด้านวัฒนธรรม ประเพณี โดยเฉพาะการเข้าวัดฟังธรรม เป็นกิจกรรมที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชนโดยเอาวัฒนธรรมของตนเองเป็นที่ตั้ง ทำให้มองเห็นว่ากลุ่มผู้สูงอายุให้ความสำคัญในเรื่องของวัฒนธรรม ประเพณีเป็นหลัก โดยพื้นฐานทางด้านจิตใจของกลุ่มผู้สูงอายุทุกคนที่ให้ความสำคัญต่อการเข้าร่วมกิจกรรมการเข้าวัดฟังธรรมเป็นอย่างดี ซึ่งเป็นลักษณะนิสัยของคนไทยใหญ่ที่เป็นคนชอบทำบุญ ทำทาน ตั้งแต่เด็กจนถึงคนแก่ เวลาทำงานบุญประเพณีจะมีชาวบ้านที่เป็นคนไทยใหญ่ไปร่วมงาน จึงส่งผลให้การนัดหมายทำกิจกรรมกับผู้สูงอายุโดยใช้วัดเป็นศูนย์กลาง จึงได้รับการตอบสนองจากผู้สูงอายุเป็นอย่างดี มีผลทำให้กลุ่มผู้สูงอายุบ้านสบป่องมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นอย่างรวดเร็ว และมีการทำกิจกรรมได้อย่าง

พร้อมเพียง นอกจากนี้ กิจกรรมการเข้าวัดฟังธรรมยังก่อให้เกิดการทำกิจกรรมร่วมกันของผู้สูงอายุที่หลากหลาย เช่น การประชุมประจำเดือน การตรวจสุขภาพ การพัฒนาวัด และการจัดงานประเพณีตามเทศกาล เพื่อให้ผู้สูงอายุได้ทำกิจกรรมร่วมกันอย่างต่อเนื่อง โดยที่ผู้สูงอายุไม่เกิดความรู้สึกถูกทอดทิ้งให้ทำหน้าที่เฝ้าบ้าน เลี้ยงหลานตามลำพัง แต่ยังมีการพบปะพูดคุยกับเพื่อนวัยเดียวกันโดยผ่านกิจกรรมที่จัดขึ้นทุกเดือน ซึ่งสอดคล้องกับ เกริกศักดิ์ บุญญานุพงศ์ สุรีย์ บุญญานุพงศ์ และสมศักดิ์ จันทะ (2533) ได้ศึกษาชีวิตคนชราในจังหวัดเชียงใหม่ พบว่าคนชรามีความพึงพอใจในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ที่ไม่เหมือนกัน ดังนั้นกิจกรรมต่าง ๆ ที่จะจัดให้คนชราควรมีหลาย ๆ ด้าน นอกจากนี้ คนชราแต่ละกลุ่มยังมีปัญหาที่แตกต่างกันอีกด้วย การบริการต่าง ๆ ที่จัดให้คนชราจึงควรครอบคลุมหลาย ๆ ด้าน ทั้งด้านสุขภาพอนามัย จิตใจ การส่งเสริมอาชีพ การให้การศึกษาและอื่น ๆ ในการเข้าร่วมกิจกรรม นอกจากจะได้ทำกิจกรรมร่วมกันแล้ว ผู้สูงอายุยังต้องการเพื่อนคุยเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็น เป็นการระบายความทุกข์ของปัญหาที่เกิดขึ้นกับตนเองและครอบครัว และยังต้องการการได้รับการดูแลเอาใจใส่จากลูกหลานที่อยู่ในชุมชนที่มาคอยให้บริการอาหาร น้ำดื่มในวันที่มีการเข้าวัดฟังธรรม ซึ่งสอดคล้องกับ กุลยา ตันติผลาชีวะ (2522) ได้กล่าวว่า ผู้สูงอายุมีความต้องการพื้นฐานเช่นเดียวกับคนวัยอื่น ต้องการความรักความอบอุ่น การเอาใจใส่ ความเป็นอยู่ที่ดี สุขสบาย ความปลอดภัย และ ความเป็นอิสระ

ในด้านบทบาท สมาชิกชมรมผู้สูงอายุเป็นผู้ที่มีบทบาทในการพัฒนาหมู่บ้านหลายกิจกรรม เช่น การก่อสร้างวัด การปรับปรุงถนน และการปลูกต้นไม้ เป็นต้น บทบาทหน้าที่สำคัญในฐานะผู้ริเริ่มกิจกรรม เป็นที่ปรึกษาของคณะกรรมการหมู่บ้าน คอยให้ข้อเสนอแนะในการกำหนดกิจกรรมต่าง ๆ ของหมู่บ้าน ถือได้ว่าเป็นทรัพยากรบุคคลที่ทรงคุณค่าของกลุ่ม/ชมรมที่มีความพร้อมทั้งด้านร่างกายและจิตใจในการช่วยเหลือ สนับสนุนการทำกิจกรรมร่วมกันของกลุ่มและพัฒนาเป็นตัวอย่างแก่กลุ่มอื่น ๆ ต่อไป ในส่วนผู้นำชมรม ซึ่งเป็นผู้ที่มีฐานะทางครอบครัวค่อนข้างดี มีลักษณะนิสัยชอบช่วยเหลือผู้อื่น มีความตั้งใจสูง และ เสียสละเวลาส่วนตัวให้กับการทำกิจกรรมเพื่อกลุ่ม/ชมรมอย่างจริงใจ จึงทำให้กลุ่ม/ชมรมได้ผู้นำที่เป็นแบบอย่างที่ดีที่เอื้อประโยชน์ต่อกลุ่ม/ชมรมได้เป็นอย่างดี ซึ่งสอดคล้องกับ ดุษณี สุนทรปริยาศรี (2519) ได้ศึกษาปัญหาและชุมพลังของผู้สูงอายุ พบว่า ผู้สูงอายุต้องการที่จะช่วยเหลือและทำตนให้เป็นประโยชน์ต่อสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้สูงอายุที่มีระดับการศึกษาและฐานะทางเศรษฐกิจค่อนข้างมั่นคง ซึ่งจะเป็นชุมพลังที่ดีในการทำประโยชน์ให้กับสังคมได้ และถ้ามีการรวมกลุ่มผู้สูงอายุเป็น

ศูนย์อาสาสมัครผู้สูงอายุ ก็จะทำให้ผู้สูงอายุเป็นชุมพลในการช่วยเหลือกิจกรรมต่าง ๆ ของสังคมไทยได้อย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

ในส่วนผู้นำชุมชน เป็นบุคคลที่มีบทบาทในการพัฒนาชุมชนทุก ๆ ด้าน เป็นผู้สนับสนุนการจัดกิจกรรมที่เกิดขึ้นในชุมชน คอยให้คำแนะนำ เป็นที่ปรึกษาในการทำกิจกรรมของทุกกลุ่มในชุมชน จากการศึกษาพบว่า ผู้นำชุมชนโดยเฉพาะกำนันได้เข้ามาร่วมกิจกรรมของกลุ่มผู้สูงอายุในขณะที่มีการรวมกลุ่มผู้สูงอายุขึ้นใหม่อีกครั้ง เพื่อร่วมแสดงความคิดเห็นต่อการรวมกลุ่ม ร่วมกำหนดกิจกรรม ให้ข้อคิดเห็น เสนอแนะแนวทางในการทำงานและเป็นตัวกลางประสานงานระหว่างกลุ่มผู้สูงอายุกับกลุ่มองค์กรอื่นในชุมชน นอกจากนี้ ยังเข้าร่วมกิจกรรมที่กลุ่มผู้สูงอายุจัดขึ้น เช่น กิจกรรมการรดน้ำดำหัว การเข้าวัดฟังธรรม การทอดผ้าป่า เป็นต้น ในการทำงานกับชุมชน โดยได้รับความร่วมมือจากผู้นำ สนับสนุนกิจกรรม และทำงานไปพร้อมกับกลุ่ม ทำให้การพัฒนากิจกรรมประสบความสำเร็จได้เร็วขึ้น

ในด้านผู้นำตามธรรมชาติ โดยส่วนใหญ่เป็นบุคคลที่มีฐานะทางครอบครัวที่ดีมีความพร้อม จึงมีเวลาในการเข้ามาช่วยเหลือชมรมในการประชาสัมพันธ์และดึงกลุ่มผู้สูงอายุเข้าเป็นสมาชิกของชมรม นอกจากนี้ยังเป็นแบบอย่างที่ดีในด้านการวางตัว เสียสละ และเป็นผู้นำ จึงทำให้คนในชุมชนให้การยอมรับ เชื่อฟังและพร้อมจะทำตามคำแนะนำ การจัดกระบวนการให้กลุ่มผู้นำตามธรรมชาติของชุมชนได้มีการพบปะพูดคุยกันจึงเป็นเรื่องที่สำคัญมากเพราะเป็นการปรับแนวคิดให้เป็นไปในแนวทางเดียวกันทำให้ง่ายต่อการรวมกลุ่มใหญ่ของผู้สูงอายุ เพราะกลุ่มผู้นำตามธรรมชาติมีพลังอำนาจในการดึงสมาชิกเข้ามาร่วมในกระบวนการกลุ่มได้เป็นอย่างดี

นอกจากนี้ ผู้นำกลุ่ม/ชมรมในด้านกระบวนการ เป็นสิ่งที่จำเป็นในกระบวนการทำงานกับชุมชนอย่างมีส่วนร่วมที่จะต้องมีผู้นำในด้านกระบวนการ เป็นผู้อำนวยความสะดวก สนับสนุนกระตุ้นกลุ่มให้เกิดการทำกิจกรรมอย่างต่อเนื่องและติดตามการทำงานเป็นระยะ ๆ ต่อไป โดยเปิดโอกาสให้ตัวแทนผู้สูงอายุ อบต. กลุ่มองค์กรชุมชน องค์กรเอกชนหรือผู้ที่ทำงานใกล้ชิดกับประชาชนเข้ามาทำหน้าที่เป็นผู้นำกลุ่มในด้านกระบวนการต่อไป จะทำให้การพัฒนากลุ่ม/องค์กรมีความต่อเนื่องและเกิดความยั่งยืน

จากการศึกษาพบว่า เจ้าหน้าที่ได้ทำหน้าที่เป็นที่เลี้ยงสนับสนุนการดำเนินงานของชมรมผู้สูงอายุและส่งเสริมให้ผู้สูงอายุได้มีการคิดทำกิจกรรมด้วยตนเอง ส่งผลให้ชมรมผู้สูงอายุมีการทำกิจกรรมอย่างต่อเนื่องและมีผู้เข้าร่วมกิจกรรมจำนวนมากขึ้น ซึ่งแตกต่างจากบทบาทเดิมของเจ้าหน้าที่สาธารณสุขที่มีต่อชมรมผู้สูงอายุที่ผ่านมา โดยเป็นผู้คิดกิจกรรมให้ผู้สูงอายุมาโดย

ตลอด จึงทำให้ผู้สูงอายุมาร่วมกิจกรรมน้อยเพราะผู้สูงอายุไม่ได้เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของกิจกรรม การพัฒนาชมรมผู้สูงอายุในโอกาสต่อไปเจ้าหน้าที่ควรปรับเปลี่ยนบทบาทโดยพยายามส่งเสริมให้กลุ่มได้ช่วยกันคิด ช่วยกันทำด้วยกลุ่มเอง ให้การส่งเสริม สนับสนุน แนะนำและติดตามอย่างสม่ำเสมอ เพื่อให้กลุ่มเกิดกระบวนการคิด ตัดสินใจด้วยกลุ่มเอง เจ้าหน้าที่เป็นตัวอย่างกระตุ้นให้เกิดการรวมกลุ่ม มีการทำกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง และติดตามการทำงานอยู่เสมอโดยเฉพาะในระยะเริ่มต้นและระยะของการพัฒนา เจ้าหน้าที่จะต้องวางตัวเหมือนกับสมาชิกกลุ่มคนหนึ่ง ในการนัดหมายเพื่อทำกิจกรรมจะต้องให้ชุมชนเป็นผู้กำหนดเอง เจ้าหน้าที่จะต้องปรับเวลาทำงานให้เข้ากับชุมชน ทำให้การทำงานสอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน

การพัฒนาชมรมผู้สูงอายุ เป็นกระบวนการที่ให้กลุ่มผู้สูงอายุเป็นตัวหลักในการคิดหาปัญหา การวางแผน การแก้ไขปัญหา และการสรุปบทเรียน เป็นวิธีการที่เหมาะสมเพื่อให้ชมรมได้ทำอะไรด้วยกลุ่มของตนเอง โดยพยายามประสานความร่วมมือจากกลุ่มองค์กรในชุมชนและเจ้าหน้าที่ของรัฐเข้ามาช่วยเหลือให้การสนับสนุน ซึ่งทั้งสามกลุ่ม คือ กลุ่มผู้สูงอายุ เจ้าหน้าที่ของรัฐ และ ผู้วิจัย มีการเชื่อมโยง ประสานความร่วมมือในการทำกิจกรรมทุกขั้นตอน ทำให้ชมรมผู้สูงอายุมีการพัฒนาศักยภาพของตนเอง สามารถนำวิธีการนี้ไปใช้แก้ปัญหาหรือพัฒนากลุ่ม/องค์กรในชุมชนในบริบทที่แตกต่างกันได้

ในการนำกระบวนการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมไปใช้ จะต้องมีการปรับปรุงแก้ไขในส่วนที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้

ผู้นำและสมาชิกชมรม เป็นกลุ่มเป้าหมายหลักในการทำกิจกรรม แต่กลุ่มยังมีปัญหาในด้านสุขภาพที่ไม่เอื้อต่อการทำงานได้อย่างเต็มที่ จึงต้องมีการประสานงานกับกลุ่มองค์กรในชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่เริ่มต้นทำกิจกรรมในขั้นตอนแรก เพื่อรับรู้และมีส่วนร่วมตั้งแต่เริ่มแรก สามารถที่จะประสานความร่วมมือในการทำกิจกรรมต่อไปได้อย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้การทำกิจกรรมเป็นไปอย่างมีคุณภาพ

เจ้าหน้าที่หน่วยงานของรัฐ ในฐานะที่เป็นเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบงาน/กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับชุมชน จะต้องปรับแนวคิดในการทำงานจากบทบาทผู้คิด กำหนดกิจกรรมให้กลุ่ม/ชมรมทำ เป็น ผู้สนับสนุนให้เกิดกิจกรรม เพื่อให้การทำกิจกรรมของกลุ่ม/ชมรมดำเนินไปอย่างมีส่วนร่วมที่แท้จริง โดยไม่มีการครอบงำทางความคิดจากเจ้าหน้าที่ และเจ้าหน้าที่ต้องเปิดใจให้ยอมรับในกระบวนการที่เกิดขึ้นจากกลุ่ม

ผู้วิจัย ในฐานะที่เป็นผู้สนับสนุน อำนวยความสะดวกแก่กลุ่ม/ชมรม จะต้องมีการประสานงานกับเจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นอันดับแรก ให้มีความเข้าใจ แนวคิด กระบวนการวิจัย ให้เป็นไปในรูปแบบเดียวกัน เพื่อที่จะทำให้กระบวนการดำเนินไปอย่างราบรื่น และผู้วิจัยจะต้องกระตุ้นสนับสนุน ติดตามกลุ่ม/ชมรมให้มีการดำเนินการตามกระบวนการอย่างต่อเนื่อง จะทำให้กลุ่ม/ชมรมมีการเชื่อมโยงประเด็นต่าง ๆ ในแต่ละขั้นตอนได้อย่างถูกต้องและเข้าใจ

จากประเด็นที่กล่าวมาจะเห็นว่า การมีส่วนร่วมของกลุ่มผู้สูงอายุในฐานะสมาชิกของชมรมฯ กลุ่มองค์กรในชุมชน ผู้นำชุมชน และการสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐ เป็นการทำงานร่วมกันทุกฝ่ายของผู้ที่มีบทบาทหน้าที่เกี่ยวข้องกับชุมชนที่ต้องการพัฒนากลุ่ม/องค์กรให้มีศักยภาพในการพึ่งตนเองให้มากที่สุด แต่ในการพัฒนามีความจำเป็นที่จะต้องอาศัยความร่วมมือของชุมชนเป็นฐานอำนาจในการความเข้มแข็งของชุมชน บนพื้นฐานที่ทุกคนหาปัญหาร่วมกัน วางแผนร่วมกัน แก้ไขปัญหาร่วมกัน และ สรุปบทเรียนร่วมกัน ก่อให้เกิดประสบการณ์ การเรียนรู้ นำไปสู่การพัฒนาประสบความสำเร็จได้ในที่สุด

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

1. นักพัฒนาหรือเจ้าหน้าที่ของรัฐที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการดำเนินงานของชมรมผู้สูงอายุ และต้องการพัฒนาชมรมให้บรรลุเป้าหมาย จะต้องดึงกลุ่มองค์กรชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมทุกขั้นตอน เพื่อเป็นกำลังหนุนเสริมให้กับชมรมผู้สูงอายุในหลาย ๆ ด้านได้อย่างมีประสิทธิภาพ และการทำกิจกรรมพัฒนาชมรมฯ จะต้องเป็นกระบวนการผสมผสานระหว่างกิจกรรมของชมรมผู้สูงอายุและกิจกรรมของชุมชนควบคู่กันไปโดยไม่แยกส่วนออกจากกัน

2. เจ้าหน้าที่ของรัฐ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่สาธารณสุขที่มีบทบาทในการทำงานกับชมรมผู้สูงอายุโดยตรง สามารถนำผลการวิจัยในครั้งนี้ไปปรับใช้ในการสร้างกลุ่ม/ชมรมโดยจะต้องสร้างความสัมพันธ์ ความคุ้นเคยกับผู้นำตามธรรมชาติและพยายามดึงเข้ามาในชมรมเพื่อเสริมสร้างศักยภาพของกลุ่มรวมทั้งเป็นจุดดึงดูดสมาชิกเข้าร่วมกิจกรรมเพิ่มขึ้น ทั้งนี้เพราะบุคคลเหล่านี้มีความพร้อมในด้านฐานะทางครอบครัว มีความเสียสละและมีความเป็นผู้นำสูง จึงทำให้คนในชุมชนให้ความเคารพนับถือ ให้ความไว้วางใจ และให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี ในขณะเดียวกันถ้าจะมีการพัฒนาเสริมสร้างความเข้มแข็งของชมรมจะต้องมีการส่งเสริมบทบาทของผู้นำตามปกติ และพัฒนาศักยภาพของผู้นำกลุ่มเพื่อให้สามารถทำงานกับกลุ่มต่อไปได้

3. กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม สามารถใช้เป็นรูปแบบในการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาชมรมผู้สูงอายุในพื้นที่เป้าหมายได้ นักพัฒนาหรือเจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้องสามารถนำรูปแบบดังกล่าวนี้ไปปรับใช้ในการแก้ปัญหา และพัฒนาชมรมผู้สูงอายุในบริบทของชุมชนอื่น ๆ ได้ โดยจะต้องทำความเข้าใจในแนวคิดและเทคนิควิธีการมีส่วนร่วมและมีความเชื่อในแนวคิดการมีส่วนร่วม คือ เปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องได้เข้าร่วมในกระบวนการโดยที่ทุกคนมีความเสมอภาค เป็นประชาธิปไตย

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1. การวิจัยนี้เป็น PAR ที่มุ่งใช้เพื่อพัฒนาศักยภาพและการเรียนรู้ของกลุ่ม/องค์กรชุมชน ในการแก้ปัญหาและการพัฒนากลุ่ม/องค์กร ฯ หนึ่งในชุมชนที่มีลักษณะเป็นชุมชนใกล้เคียง เมือง การวิจัยนี้นับว่าได้ผลตามที่คาดไว้ อย่างไรก็ตามก็เป็นเพียงกลุ่ม/องค์กรหนึ่งในบริบทของชุมชนนั้น ๆ จึงควรมีการนำรูปแบบ PAR ไปใช้แก้ปัญหาหรือพัฒนากลุ่ม/องค์กรชุมชนในบริบทแตกต่างกันด้วยเพื่อเป็นการยืนยันความเหมาะสมของกระบวนการ

2. ควรมีการติดตามผลในระยะยาว ภายหลังจากการใช้รูปแบบการวิจัยนี้ผ่านไป 2-3 ปี เพื่อดูว่ามีปัจจัยอะไรที่มีผลต่อการทำกิจกรรมอย่างต่อเนื่องหรือมีปัจจัยอะไรที่ส่งผลให้ต้องเลิกทำกิจกรรมของชมรมต่อไป